

Stylistika, stylizace a spisovnost^[*]

Marie Krčmová

S existencí spisovného jazyka včetně jeho kodifikace se musí vyrovnávat všechny tradiční lingvistické disciplíny a do jisté míry i disciplíny moderní. Stylistika je z tohoto hlediska disciplínou se dvěma tvářemi. Bez ohledu na to, jak autoři stylistiku definují (Jelínek 1965, 1992; Skublatanka 1995; příspěvky českých stylistiků v Stylistyka 1995), je jejím východiskem studium užívání jazyka v konkrétních komunikátech. Toto užívání lze chápat na rovině konkrétních realizací a popisovat volbu a spojování výrazových prostředků podmíněně jednotlivou komunikační událostí, nebo směřovat k postížení obecných zákonitostí tohoto užívání a uvažovat o tom, že jsou-li tu obecně společenskou konvencí ustálené normy užívání prostředků, můžeme počítat se stylem také na úrovni "jazyka". Zatímco první z pojetí, stylistika jako disciplína jen řečová, je celkem tradiční, možnost uvažovat o normách je novější, i když je nacházíme explicitně (Jedlička 1982) nebo implicitně u různých českých stylistiků vždy tam, kde dospívají k potřebě mluvit o určitých modelech jednotlivých stylových útvarů nebo žánrů. Autorka tohoto příspěvku pokládá za nutné počítat se stylem i na úrovni 'langue'. Tento názor opírá o skutečnost, že normy stylové jsou nadindividuální, i když nikoli striktní: je ustáleno, co do určitého typu komunikace nepatří, norma tu má tedy charakter negativní, což však neznamená, že vůbec neexistuje. Tyto normy se jednotlivcem osvojují stejným pochodem jako u jiných jazykových rovin (Krčmová 1994), tedy zobecněním z konkrétních řečových projevů - rozdíl je pouze v tom, že styl se týká až celku komunikátu a jednotlivé komunikační potřeby, na něž je nutno jazykově reagovat, narůstají po celý život.

Postavení stylistiky je dvojí: na jedné straně ji lze vidět jako obecnou lingvisticky orientovanou vědu zabývající se tendencemi užívání jazykových prostředků v textech a vlastnostmi těchto prostředků, které umožňují reagovat na komunikační podmínky, na druhé straně je tu však didakticky orientovaná nauka toho, jak "správně" psát texty, tedy nauka o stylizaci. Od toho se odvíjí základní problém: máme stylistiku chápat jako nauku o užívání spisovného jazyka a vše ostatní hodnotit jako aktualizaci vyjádření a její typy pojmenovávat, nebo přiznat, že materiálem pro stylizaci je celý národní jazyk, a to dokonce nejen v podobě hotových prostředků, ale i jeho minulost, a také potence tvořit podle zákonitostí jazyka prostředky nové? A měli bychom připustit, že takto slouží i

jazyky cizí v rozsahu omezeném jen jejich dobovou znalostí a ekonomicko-politickými vazbami doby vzniku textu?

První pojetí, vazba stylistiky na spisovný jazyk, dostává obor do kleští: jazyk se kultivuje v procesu svého užívání v textech, ale samy texty jsou v tomto pojetí předem omezovány tím, co je nebo není uznáno na jiné úrovni poznávání a popisu jazyka za spisovné. Tento přístup, jistě vhodný v didaktickém omezení oboru, kdy učíme užívat spisovného jazyka, odpovídá tradici oboru. Nemůžeme přitom hledět do dávnější minulosti, protože pokyny rétoriky, na niž stylistika navazuje, se obracely na budoucí vzdělané lidi, kteří díky svému vzdělání usilovali o vlastní reprezentaci mj. i užíváním kultivované podoby jazyka a sami jej vytvářeli. Výsledky jejich úsilí vidíme jen v dochovaných psaných textech. Musíme tedy jít chtět nechtět do doby nové.

Počátky funkční stylistiky se rodí, jak je lingvistické veřejnosti dobře známo, z funkční diferenciaci spisovného jazyka (Havránek 1932). Možnost užívání hláskoslovných a tvaroslovných variant přicházejících i z normy "lidového jazyka" se jen okrajově naznačuje (Havránek 1932, s. 43) při výkladu o spisovném jazyku ve funkci komunikativní, tj. při charakteristice funkčního jazyka hovorového. Styl je pak chápán jako funkce konkrétního jazykového projevu, tedy jev na úrovni parole, zatím co "funkční jazyk" je věcí jazyka - langue. Postupně přešel pojem "funkční jazyk" k chápání "funkční styl" jako zobecnění výběru a užívání výrazových prostředků, ve vztahu ke spisovnosti je to ale složitější.

Pokud bylo možno pracovat jako s východiskem poznání jen s texty psanými, které tvořila pouze část populace, lidé vzdělaní, a jež navíc podléhaly regulaci a autoregulaci (Neščimenko 1999), bylo možno počítat s nepříznakovostí spisovného a příznakovostí nespisovného, ev. - u syntaxe - s vyčleněním prvků "mluvenostních", protože spisovnost je spojena s psaností. Pak bylo možno uvažovat o funkci nespisovných prostředků v jednotlivých textech. O užívání jazyka v rámci stylu kdysi nazývaného "hovorový" se mnoho říci nedalo, snad jen na základě jednotlivých pozorování nebo podle jeho zobrazení v krásné literatuře.

Vstup materiálu z mluvených textů - i když je jejich studium stále ještě obtížnější než u textů psaných, vazbu styl - psanost - spisovnost ruší (Krčmová 2003). Nepředčítaný mluvený projev, i veřejný, je daleko blíže spontánní komunikaci celkovou stavbou a volbou jazyka, jeho kontaktovost dominuje nad ostatními prvky komunikační situace, které by dodržování předem dané, lépe či hůře zautomatizované spisovnosti napomáhaly. Odtud postupuje narušení vazby mezi spisovností a stylizací dál - od agitačních žánrů rétorických k ostatní rétorice, od mluvených odborných textů soukromější povahy k veřejným vystoupením v diskusi a ke komentáři slidů, a konečně i od mluvené publicistiky k některým žánrům publicistiky psané. Uvolnění psaných textů se přitom týká spíše lexika než gramatiky, ale tu můžeme vidět i vliv techniky, která není tak dokonalá, aby plnou spontánnost vyjádření podporovala.

Uvolnění vazby styl - spisovnost klade otázky teorii: co je to vlastně styl, je opravdu jeho podstatou opravdu "vědomé užívání jazykových prostředků"? A jak chápat to, čemu

[*] To be published. Reproduced with permission. [Editor's note]

se říká "komunikační záměr", jak modifikovat repertoár funkcí, na jejichž základě jsme zvyklí "funkční styly" dělit. Již před lety upozornil Hausenblas (1987) na problém "záměrnosti", který nelze brát zúženě jako vědomé prokalkulování cíle komunikace; můžeme to rozšířit i na fakt proměn záměru v rámci jediného projevu. Opírajíce se o tento podnět jsme přesvědčeni, že styl je nutno přisoudit jakémukoli užívání jazyka, neboť v každém typu komunikace plní jazyk své funkce bez ohledu na to, jakých prostředků se užije, a také uživatel sleduje určitý záměr, i když třeba ne zcela uvědomovaný.

Normy komunikace, které se přitom vytvářejí, jsou však v jednotlivých typech komunikační situace různě silné a tendence ke spisovnosti různě vyhraněná. Je to dáno nejen samým typem komunikátů, ale i charakterem norem v nich panujících. Pro změnu - i termín norma tu má ve stylistice dvě náplně: jednu lingvistickou (soubor výrazových prostředků a pravidel jejich užívání, která jsou společenstvím chápána jako závazná), druhou nelingvistickou, ale stejně silnou; norma je totiž v některých typech textů (administrativní, odborné) skutečnou preskripcí. Stranou musí stát - jako ostatně již od dávných dob stojí - text umělecký, v němž je dnes vazba na spisovnost jen zprávoou o pozadí, na němž jsou veškerá užití výrazových prostředků vytvářena a vnímána (Krčmová 2003).

Vztah stylistiky a spisovnosti se lze shrnout takto: V současné době je vazba mezi oběma pojmy potřebná z hlediska didaktického (tedy při výuce stylizace), přináší však stylistice jen nepatrné výhody. Omezuje její pole zájmu na část z komunikátů, které vznikají, a nutí ji vnímat existující, i hojně a pravidelně užívané prostředky vyjádření všech rovin jazyka, které nebyly (zatím) do spisovného jazyka přijaty, jako nevhodné nebo je alespoň klasifikovat jako dialektismy, regionalismy, slangismy atd. Nutilo by ji to navíc popřít existenci stylu prostředkovicího, kde se jen výjimečně komunikant na spisovné prostředky omezuje. Jistě je někdy potřebná identifikace příznakových prostředků také z hlediska spisovnosti, teprve pak je možno uvažovat o jejich funkci v textech; ale to je jen paralelně ke škále jiných typů příznaků. Je to důležitější u rovin kodifikovaných, méně u rovin, kde je kodifikace slabá nebo neexistuje. Diskutabilní je to zvláště u lexika, kde se spisovnost odvíjí od užívání slov v předem určených typech textů patřících jednotlivým stylovým oblastem a jejich funkčním stylům; styl tedy vede zprostředkovaně k rozhodování o spisovnosti a odtud se pak (zpětně) doporučuje užití lexikálního prostředku jako součásti normy dalších komunikátů dané oblasti patřících. Je to i v rozporu se skutečností, že funkci má v textu jakýkoli prostředek bez ohledu na jeho předem určenou spisovnost. Jen připomenuté didaktické hledisko, existence propracované školní výuky stylizace nás nutí, abychom vazbu styl - spisovnost zcela neopomíjeli.

A přináší stylistika něco vymezení spisovnosti? Té přináší podněty stav textů určité doby, nikoli stylistika jako vědní obor sám. Už proto, že jakkoli chápáný funkční styl a texty k němu příslušející nám neumožní při dnešní otevřenosti komunikace jednoznačně říci: právě zde se užívá nesporně pouze spisovného jazyka a od něho se můžeme při

tvorbě kodifikace, základní orientace o tom, co spisovné je, odvíjet. Spíše je tu podstatou veřejnost a připravenost jednotlivých komunikátů, na níž lze zdroje pro poznávání toho, co má nebo mělo by být spisovné, opírat. Ale pak jde napříč tradičními funkčními styly.

LITERATURA:

- HAUSENBLAS, K.: Situace stylistiky, její koncepce a úkoly. SlavPrag 26, 1987, *Problémy stylistiky*, s. 9-19.
- HAVRÁNEK, B.: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: Havránek, B. a Mathesius, V. (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, Borový 1932, s.32-84.
- JEDLIČKA, A.: Typy norem jazykové komunikace. *SaS* 43, 1982, s. 272-281.
- JELÍNEK, M.: Definice pojmu „jazykový styl“. *SPFFBU*, A 14, 1965, s. 43-67.
- JELÍNEK, M.: Problematika definice pojmu „styl“. *Stylistyka I*, 1992, s. 15-26.
- KRČMOVÁ, M.: Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu - funkční styl umělecký. In: Čechová, M. aj. *Současná česká stylistika*. Praha, ISV 2003, s. 255-284.
- KRČMOVÁ, M.: Ke kořenům vytváření komunikačních kompetencí. In: S. Gajda a J. Nocoň (eds.), *Kształcenie porozumiewania się*. Uniwersytet Opolski, Opole 1994, s. 29-35.
- KRČMOVÁ, M.: Mluvenost a psanost jako slohotvorné činitele. *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě D3*, 2003, s. 29-35.
- NEŠČIMENKO, G. P.: *Etničeskij jazyk*. München 1999.
- SKUBALANKA, T.: O definicích stylu. *Stylistyka IV*, 1995, s. 7-23.
- Styl? Moje dzisiesze rozumienie stylu*. Diskuse v časopise *Stylistyka IV*, 1995, s. 223-329. Z českých lingvistů a literární vědců se v diskusi vyjádřili: M. Červenka, S. Čmejrková, F. Daneš, K. Hausenblas, B. Hoffmann, J. Hoffmannová, J. Chloupek, M. Jelínek, J. Kraus, M. Krčmová, A. Macurová, P. Mareš.